

Güləndam Şahiddin qızı İsmayılova
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, doktorant
E-mail: ismayilovagulendam@gmail.com
UOT: 334.716.4; JEL:L60;L69;L78.

Neft emalı sənayesinin inkişafının sürətləndirilməsi proseslərinin qiymətləndirilməsinin metodoloji məsələləri

Xülasə

Məqalənin məqsədi - neft emalı sənayesinin inkişafının sürətləndirilməsi proseslərinin qiymətləndirilməsinin metodoloji məsələləri tətqiq olunmuşdur. Bunun üçün neft emalı sənayesinin inkişafına təsir edən müxtəlif amillər o cümlədən daxili və xarici amillər araşdırılmışdır. Qiymət amili və digər mühim amillərin neft emalına etdiyi təsir baxılmışdır. Neft emalı müəssisələrinin maliyyə sabitliyi və maliyyə hesabatları və bununla bağlı təhlillərin obyektivliyinin vacibliyi qeyd edilmişdir. Neft emalı müəssisələrinin inkişafının sürətləndirilməsi üçün neft emalı müəssisələrinin inkişafının sürətləndirilməsi üçün maliyyə resurslarının formalaşdırılması və idarə olunması problemləri baxılmışdır. Socar tərəfindən son illərdə neft emalı üzrə göstəricilər təhlil olunmuşdur. Neft emalı sənayesində korporativ strukturun səmərəli fəaliyyəti ilə bağlı məsələlər artırılmışdır. Neft emalı müəssisələrinin innovativ inkişafı üzrə eyni zamanda neft emalı sənayesinin inkişafının sürətləndirilməsi üzrə metodoloji yanaşmalar müəyyənləşdirilmiş və bir sıra təkliflər hazırlanmışdır. Tədqiqatın metodologiyası - ilk növbədə məlum iqtisadi metodlardan, məsələn təhlil, sintez və ümumiləşdirmə kimi metodlardan istifadə olunmuşdur. Eyni zamanda neft emalı sənayesinin inkişafı ilə bağlı müxtəlif tədqiqatçıların yanaşmaları və elmi məsələlərində yer almış müddəalar diqqətdə saxlanılmışdır. Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti baxımından ilk növbədə Azərbaycanda neft emalı sənayesinin inkişafının sürətləndirilməsi və bununla bağlı proseslərin obyektiv olaraq dəyərləndirilməsi məsələləri əsas götürülmüş və bu istiqamətdə metodoloji yanaşmaların yenilənməsinə üstünlük verilmişdir. Tədqiqatın nəticələri nöqteyi-nəzərdən Azərbaycanda neft emalı sənayesinin imkanlarının genişləndirilməsi daha çox neft və qaz məhsullarının emal olunması və bu proseslərdə innovativ iqtisadi inkişafın proseslərinin daha çox tətbiq edilməsi məsələləri üzrə əldə olunmuş nəticələrdən fəaliyyət proqramlarının hazırlanmasında və istifadə edilməsində olan dəyərlərdir. Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi baxımından bunu demək olar ki, hazır ki, dövrdə neft emalı sənayesinin inkişafının sürətləndirilməsi proseslərinə obyektiv baxış formalaşdırılmış və bununla bağlı proseslərin intensivləşdirilməsinin vacibliyi ön plana çəkilmişdir. Neft emalı sənayesinin mövcud potensialından yanaşmaqla daha çox səmərə verə biləcək fəaliyyət mexanizmləri üzrə metodoloji üslublar və bununla bağlı praktiki fəaliyyət alətləri üzrə təkliflər hazırlanmış və tövsiyələr verilmişdir.

Açar sözlər: neft emalı sənayesi, qiymətləndirmə, metodoloji yanaşma, neft emalı sənayesinin problemləri, neft emalı sənayesinin inkişaf prosesləri, neft emalı sənayesinin inkişafının aktual məsələləri.

Giriş

Məlumdur ki, müxtəlif növ yanacağa olan ehtiyac bu və ya digər dərəcədə bütün iqtisadi fəaliyyət sahələri üçün xarakterikdir. Bu baxımdan neft emalı sənayesi Azərbaycanın əsas sənayesidir. Həmin sənayenin inkişafı hazırda ən vacib strateji vəzifələrdən biridir. Neft emalı sənayesi milli iqtisadiyyatın mütərəqqi inkişafını və sabitliyini təmin edən ən vacib sahələrdən biri kimi çıxış edir. Neft emalı sənayesinin inkişafına müxtəlif amillər təsir edir.

Hər bir amilin təsir dərəcəsi özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. *Daxili amillər* əhəmiyyətli dərəcədə müəssisənin idarəetmə səviyyəsindən asılıdır, xarici amillərin təsiri isə təşkilatdan asılı deyildir. Xarici amillərə daxildir: İqtisadi amillər: ölkə iqtisadiyyatının ümumi sabitliyi və iqtisadi artım tempi; Mərkəzi Bankın məzənnə dəyişiklikləri; valyuta məzənnəsinin dəyişməsi; inflyasiyanın səviyyəsi; maliyyə bazarlarının vəziyyəti; borcluların müflis olma ehtimalı; cəmiyyətin rifah səviyyəsi, əhalinin gəlirləri və əmanətləri. Siyasi və hüquqi amillər: xarici dövlətlərlə ölkənin əlaqələri; dövlət büdcələrinin və dövlət xərclərinin həcmnin dəyişməsi; pul siyasəti alətlərinin tətbiqi; vergi, mülki qanunvericilikdə və s. dəyişikliklər. Elmi-texniki amillər: texnologiyaların təkmilləşdirilməsi və yeni texnologiyaların kəşfi; elmi-tədqiqat və təkmilləşdirməyə investisiya qoyuluşunun səviyyəsi və ETİ-nin həyata keçirilməsi səviyyəsi. Sosial amillər: əhalinin məşğulluq səviyyəsi; sosial təminat sisteminin səviyyəsi; yeni təhsil müəssisələrinin, texnologiyaların və kadr idarəetmə sistemlərinin yaradılması. Qeyd edək ki, neft emalı müəssisələrinin inkişafına təsir edən daxili amillər əsas etibarilə bunlardan ibarətdir: Təşkilati və idarəetmə amilləri: müəssisənin strategiyası, məqsədi və prinsipləri; idarəetmənin təşkilati strukturu; müəssisənin müqavilə intizamının səviyyəsi; idarəetmə və kadrların ixtisas səviyyəsi; işçilərin stimullaşdırılması və motivasiyası. İstehsal amilləri: iqtisadi fəaliyyət növü; məhsulların həcmi, çeşidi, strukturu, keyfiyyəti; əsas istehsal fondlarının fiziki və mənəvi köhnəlmə səviyyəsi; texnologiya səviyyəsi; istehsala qoyulan investisiyaların səviyyəsi; istehsal dövrünün müddəti; infrastrukturun mövcudluğu və inkişaf dərəcəsi və s [1, s.74]. Maliyyə və iqtisadi amillər: öz və borc vəsaitlərinin nisbəti; əsas istehsal fondlarının ölçüsü, tərkibi, strukturu; maliyyə resurslarının həcmi, tərkibi, strukturu; debitor və kreditor borclarının tərkibi, strukturu və dinamikası. Neft emalı sənayesində müəssisələrin fəaliyyətini təşkil edərkən onlara təsir göstərən təşkilati, iqtisadi, siyasi-hüquqi, sosial və texnoloji amillərin bütün spektri nəzərə alınmalıdır. Xarici iqtisadi əlaqələrlə bağlı kəskin rəqabət xarakteri daşıyan və genişləndirilmiş təkrar istehsalın məhdud imkanlarına səbəb olan qiymət amilinə xüsusi əhəmiyyət verilməlidir [2, s.8]. Qiymətlər neft emalı sənayesinin inkişaf perspektivlərini müəyyən edən mühüm amildir. Neft emalı məhsullarının qiymətlərin aşağı düşməsi bu sənaye sahəsinin inkişafına mənfi təsir göstərir ki, bu da onun ölkə daxilində müstəqil struktur kimi inkişafını və innovativ texnologiyaların tətbiqini məhdudlaşdırır. Neft hasilatının maya dəyəri sabit qaldığından və dünya bazarında neftin qiyməti aşağı düşməyə meyillidir. Bu, bütün ölkə iqtisadiyyatı üçün problemlərə gətirib çıxara bilər. Azərbaycanın dövlət büdcəsinin neft və neft məhsullarının ixracından daxilolmalarının əhəmiyyətli payı təşkil etdiyini nəzərə alsaq, bu sahə məhsullarının dünya bazar qiymətlərinin aşağı düşməsinin mənfi təsirlərini daha aydın görmək olur.

Qlobal təsirlər kontekstində neft emalı sənayesinin inkişafının sürətləndirilməsi proseslərinin qiymətləndirilməsinin metodoloji xüsusiyyətlərinin təhlili

Nəzəri cəhətdən neft və neft emalı müəssisələrinin məhsullarının qiymətləri bu müəssisələrin inkişafına təsiri müxtəlif ola bilər. Fakt budur ki, həmin məhsulların son qiymətinə birbaşa bazarda tələb və təklif təsir edir. Amma eyni zamanda maddi və əmək xərcləri də nəzərə alınmalıdır. Təbii ki, bu məhsulların qiymətinin bazara təsiri təkcə daxili deyil, həm də xarici amillərdən asılıdır. Neft və neft emalı müəssisələrinin məhsullarının qiymətlərinin formalaşması prosesində aksizlər, vergilər, rüsumlar da rol oynayır ki, bunlar da dövlət tərəfindən müəyyən edilir. Daxili və xarici bazarlarda həmin qiymətlər əhəmiyyətli dərəcədə bir-birindən fərqlənə bilər. Söhbət təkcə neft hasilatı və neft məhsulları istehsalından deyil, həm də dünya bazarlarında bu məhsulların qiymətlərinin dinamikasından və onların formalaşması şərtlərindən gedir [3, s.36]. Ümumilikdə, dünya bazarında neft məhsullarının

qiymətləri, ilk növbədə, neftin dünya qiymətlərinin səviyyəsi, neft məhsullarına tələb və təklif və müxtəlif bazarlarda rəqabətin səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Beynəlxalq bazarda qiymətlərin dinamikası da öz növbəsində daxili bazardakı qiymətlərə təsir göstərir. Müxtəlif növ neft məhsulları üçün qiymət dinamikası fərqlidir. Neft emalı sənayesinin inkişafına müəssisədaxili mühasibatlıq işləri təsir göstərə bilər. Neft emalı sənayesində mühasibat uçotunun spesifik xüsusiyyətləri vardır ki, bu da, ilk növbədə, istehsal texnologiyasının mürəkkəbliyi ilə bağlıdır. Xüsusilə, bu sənayedə uçot göstəricilərinin hesablanması təşkili digər sahələrdən tamamilə fərqlidir. Ümumilikdə, neft emalı sənayesi texnoloji prosesin təşkilinin mürəkkəbliyi, çoxlu sayda avadanlıq və qurğuların cəlb edilməsi, yüksək səviyyədə avtomatlaşdırma səviyyəsi ilə xarakterizə olunur [4, s.54]. Müəssisənin gəlirində azalma varsa, bu halda onun formalaşmasına təsir edən bütün amilləri qiymətləndirmək lazımdır. Əsas vəzifə müəssisənin aktivlərinin likvidliyini artırmaq, kredit portfelini optimallaşdırmaqdır [5, s.117]. Bu baxımdan Azərbaycanda neft emalı sənayesinin inkişafına təsir edən amillərdən biri maliyyə sabitliyidir. Bazar şəraitində hər bir sənaye öz fəaliyyətinin sabitliyini və etibarlılığını təmin etməlidir. Ən yüksək nəticə yalnız o zaman əldə edilir ki, müəssisə sabitliyə və inkişafa nail olmağa çalışır. Sabitlik müəssisənin möhkəm mövqeyi sayəsində əldə edilir. Müasir şəraitdə neft emalı sənayesinin maliyyə sabitliyinin vəziyyəti dövlət, regional və yerli büdcələrin təhlükəsizliyinə təsir göstərir. Neft emalı sənayesinin maliyyə vəziyyəti sabit olduğu halda dövlət, regional və yerli büdcələrin təhlükəsizliyi artır, bunun nəticəsində sosial, mədəni və digər ehtiyaclar tam ödənilir. Maliyyə sabitliyi maliyyə resurslarının elə vəziyyətini əks etdirir ki, bu zaman müəssisə pul vəsaitlərini sərbəst manevr edərək onlardan səmərəli istifadə etməklə məhsul istehsalı və satışının fasiləsiz prosesini, habelə onun genişləndirilməsi və yenilənməsi xərclərini təmin edə bilər. Dar mənada maliyyə sabitliyi anlayışı adətən müəssisənin kapitalının idarə edilməsi ilə əlaqələndirilir. Müəssisənin maliyyə sabitliyi borc maliyyələşdirməsindən istifadə dərəcəsini göstərir, borc vəsaitlərinin idarə edilməsi siyasətini xarakterizə edir. Geniş mənada maliyyə sabitliyi pul vəsaitlərinin hərəkətinin idarə edilməsidir. Maliyyə sabitliyinin təhlili şirkətlərdə maliyyə idarəçiliyinin effektivliyini müəyyən etməyə imkan verir. Maliyyə resurslarının vəziyyətinin bazarın tələblərinə cavab verməsi və müəssisənin özünün ehtiyaclarını ödəməsi vacibdir. Çünki kifayət qədər maliyyə sabitliyinin olmaması müflisləşməyə və iqtisadi fəaliyyətin inkişafı və sosial missiyanın həyata keçirilməsi üçün resursların çatışmazlığına səbəb ola bilər. Eyni zamanda, həddindən artıq maliyyə sabitliyi iqtisadi resursların istifadəsiz qalmasına, onların tam istifadə edilməməsinə, müəssisənin artıq ehtiyatlarla yüklənməsinə səbəb ola bilər. Buna görə də, mahiyyət etibarilə maliyyə sabitliyi maliyyə resurslarının səmərəli formalaşdırılması, bölüşdürülməsi, yenidən bölüşdürülməsi və istifadəsi ilə müəyyən edilir ki, bunun xarici təzahürü şirkətin ödəmə qabiliyyətidir [6, s. 174].

Neft emalı müəssisələrinin maliyyə vəziyyətini qiymətləndirərkən onun ödəmə qabiliyyəti, yəni cari öhdəlikləri vaxtında ödəmək qabiliyyəti müəyyən edilir. Neft emalı müəssisələrinin cari öhdəliklərinə kreditor borcları, həmçinin qısamüddətli kreditlər və borclar daxildir. Öhdəliklərin ödənilməsi mənbələri cari aktivlərdir - bunlar ehtiyatlar, debitor borcları və pul vəsaitləridir. Balans hesabatının likvidliyini təhlil edərkən debitor borcları ən likvid aktivlər qrupuna aid edilir. Debitor və kreditor borclarının paritet nisbətini saxlamaqla, müəssisə debitor borclarının vaxtlı-vaxtında yığılması şərtilə qarşı tərəflər qarşısında öhdəliklərinin vaxtında ödənilməsinə zəmanət verir. Neft emalı sənayesində maliyyə sabitliyinin idarə edilməsi müəssisələrin səmərəli tələbi formalaşdırdığı iqtisadi münasibətlər sistemini, habelə balanslaşdırılmış kredit cəlb etməklə istehsala investisiyaların və öz

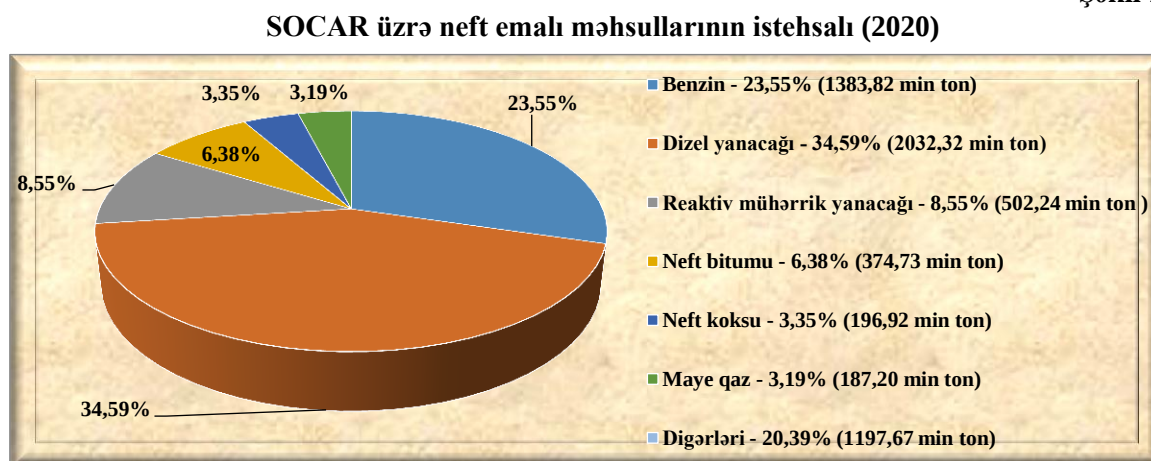
mənbələrindən dövriyyə vəsaitlərinin artırılmasının təmin edilməsi, maliyyə vəsaitlərinin yaradılması yollarını əks etdirir. Bazar şəraitində neft emalı müəssisələrinin təsərrüfat fəaliyyəti və inkişafı onun öz formalaşma mənbələri hesabına, öz mənbələri kifayət etmədikdə isə borc vəsaitləri hesabına həyata keçirilir. Eyni zamanda, müəssisənin fəaliyyətinin mühüm xarakteristikası maliyyə sabitliyinin göstəricisidir. Neft emalı müəssisələrinin öz vəsaitlərinin artımına kömək edən əsas amillər aşağıdakılardır: məhsul və xidmətlərin satışından əldə edilən mənfəət; öz vəsaitlərinin dövriyyə sürəti; öz və borc vəsaitlərinin optimal nisbəti və müəssisənin inkişafına yönəldilmiş mənfəətin xüsusi çəkisinin artması. Sabit maliyyə vəziyyətinin əsas xüsusiyyətlərindən biri müəssisənin rəvan fəaliyyət göstərə bilməsidir. Neft emalı sənayesində ortamüddətli investisiya proqramının əsas məqsədləri daha yüksək marjlı məhsullar istehsal etməklə iqtisadi səmərəliliyi artırmaq və ətraf mühitə zərərli təsirləri azaltmaqla ekoloji təhlükəsizliyi təmin etməkdir. Neft emalının həcmnin sabitləşdirilməsi, açıq neft məhsullarının və yüksək oktanlı benzinin istehsalının artırılmasına imkan verən neftin dərinə emalı üzrə yeni texnologiyaların işlənilib hazırlanmasına tətbiq edilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir. Həmçinin müəssisənin idarəetmə strukturunun daha da təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi də zəruridir. Neft emalı sənayesi müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq üçün debitor və kreditor borclarının düzgün idarə edilməsi üzrə aşağıdakı tədbirlərin görülməsi tələb olunur:

- ⇒ Neft emalı müəssisələri maya dəyəri və bazar-istehlak xüsusiyyətləri arasında lazımi tarazlığı saxlamaqla öz istehsal zəncirinin səmərəliliyini yüksəltməyə və neft məhsullarını təkmilləşdirməyə daim çalışmalıdırlar.
- ⇒ Debitor borclarının balansını optimallaşdırmaq kreditlə satışın məqbul risk səviyyəsini müəyyən etmək lazımdır. Bu hədd aşarsa, məhsulların buraxılması yalnız ilkin və ya dərhal ödəniş şərti ilə həyata keçirilməlidir. Bu tədbirləri daha az etibarlı alıcılara münasibətdə tətbiq etmək məsləhətdir.
- ⇒ Qarşı tərəflərlə hesablaşmaların vəziyyətinin gündəlik kəmiyyətə qiymətləndirilməsi məqsədilə ödəniş təqvimini və pul vəsaitlərinin hərəkəti büdcəsini formalaşdırmaq lazımdır. Kreditorlarla hesablaşmalara görə vəsait çatışmazlığı dövrləri müəyyən edilərkən kreditor borclarının vaxtı keçmiş borclara çevrilməməsi üçün əlavə maliyyələşdirmə mənbələrinin tapılması məqsədilə vaxtında müvafiq tədbirlər görülməlidir.
- ⇒ Təxmin edilən ehtiyatların formalaşması baxımından təşkilatın uçot siyasətində də dəyişikliklər etmək lazımdır. Maliyyə hesabatlarında etibarlı məlumatların formalaşdırılması üçün şübhəli borclar üzrə ehtiyatın formalaşdırılması zəruridir. Ehtiyatın məbləği hər il debitor borclarının inventarlaşdırılmasının nəticələrinə əsasən illik maliyyə hesabatları tərtib edilməzdən əvvəl müəyyən edilir. Bu halda, maliyyə hesabatlarında debitor borclarının göstəricilərinin formalaşdırılması proseduru müəyyən edilmiş tələblərə uyğun olmalı və borcun məbləği ödənilmək üçün real qiymətləndirmədə öz əksini tapmalıdır.
- ⇒ Şübhəli borclar üzrə yaradılmış ehtiyatın məbləği bərabər şəkildə xərclərə daxil edilməlidir.

Beləliklə, təklif olunan tövsiyələr neft emalı sənayesində debitor borclarının likvidliyinin artırılmasına və onların dövriyyəsinin sürətləndirilməsinə təsir edə bilər. Neft emalı müəssisələrinin maliyyə vəziyyəti məhsul istehsalının həcminə təsir göstərir. Bu baxımdan Azərbaycanda neft emalı və neft məhsullarının istehsal həcmnin təhlili böyük maraq doğurur. Məlumdur ki, ölkəmizin neft emalı müəssisələrinin əksəriyyəti SOCAR-ın

tərkibinə daxildir. Odur ki, SOCAR-ın 2020-ci il üzrə neft emalı müəssisələrində istehsal olunan məhsulların həcmi təhlil edək. 2020-ci ildə Azərbaycanda 34539 min ton neft istehsal olunmuşdur ki, bunu da 5874,9 min tonu SOCAR şirkəti tərəfindən emal olunmuşdur. SOCAR tərəfindən emal olunmuş neftin 34,59%-ni dizel yanacağı, 23,55%-ni benzin, 8,55%-ni reaktiv mühərrik yanacağı, 6,38%-ni neft bitumu və digərləri təşkil edir. Bunu aşağıdakı diaqramdan daha aydın görmək olar.

Şəkil 1.

Mənbə: Şəkil SOCAR-ın illik hesabatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

2020-ci ildə SOCAR tərəfindən 5702,20 min ton neft emalı planlaşdırılmışdır. Faktiki olaraq isə neft emalı 5874,90 min ton olmuşdur. Proqnoza nisbətən artım 3,02% olmuşdur. Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, 2015-2017-ci illər ərzində SOCAR tərəfindən neft emalı faktiki olaraq proqnoza nisbətən azaldığı halda, 2018-2020-ci illər ərzində artmışdır [7].

Cədvəl 1.

SOCAR tərəfindən 2015-2020-ci illər ərzində neft emalı, min ton

İllər	Proqnoz	Fakt	Kənarlaşma	
			Mütləq ifadədə	Faizlə
2015	6551,8	6478,9	- 72,90	98,89
2016	6069,9	6009,4	- 60,50	99,00
2017	6009,2	5810,0	-199,20	96,69
2018	5911,00	6095,75	+184,75	103,13
2019	6102,00	6189,72	+87,72	101,44
2020	5702,20	5874,90	+172,70	103,03

Mənbə: Cədvəl SOCAR-ın illik hesabatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Azərbaycanın neft emalı məhsullarının əksəriyyəti aparıcı Qərb ölkələrinin analoji məhsulları ilə müqayisədə texnoloji cəhətdən rəqabətədavamlıdır. Lakin Azərbaycanda neft emalı müəssisələri aşağı emal dərinliyi və xarici texnologiyalardan yüksək asılılıq səviyyəsi ilə xarakterizə olunur. Neft emalı sahəsində əsas problemlər həll edilərkən sənayenin göstəricilərini yaxşılaşdırmaq mümkün olur. Ona görə də mövcud neft emalı müəssisələrini müasirləşdirmək, istehsal olunan neft məhsullarının keyfiyyətini yüksəldəcək yeni qurğular hazırlamaq lazımdır.

Azərbaycanda neft emalı sənayesinin inkişafının sürətləndirilməsi və bu proseslərinin qiymətləndirilməsi istiqamətləri

Müasir dövrdə dünya neft sənayesi istehsalat sahələrinin müasirləşdirilməsi istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirir. Əsas prioritetlər cari istehsalın maksimum səmərəliliyini təmin etməklə, eyni zamanda kapital qoyuluşlarından ən sürətli gəlir əldə etməyə imkan verən strategiyanın seçilməsinə əsaslanan istehsalın rentabelliyidir. Bununla əlaqədar olaraq, istehsal həcmünün azaldılmasına yönəlmiş investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi zəruridir. Texnoparklar iqtisadi fəaliyyətin çoxfunksiyalı mexanizmi kimi neft emalı müəssisələrinin inkişafına müsbət təsir göstərməklə, bu sənaye müəssisələrinə xarici investisiyaların və innovativ texnologiyaların transfer edilməsi üçün kifayət qədər cəlbedicidir. Texnoparklar müxtəlif fəaliyyət sahələrinin, o cümlədən elm, istehsal, maliyyə və investisiya institutları və digər müəssisələrin qarşılıqlı əlaqəsini təmin edən məhsuldar fəaliyyət sahəsidir [8, s.63]. Bütün bunlara əsaslanaraq neft emalı müəssisələrinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsində texnoparkların mühüm amil kimi çıxış etdiyini söyləyə bilərik. Neft emalı müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin artması birbaşa texnologiyanın tətbiqi tempindən asılıdır. Bu hallar neft emalı müəssisələrində istehsal güclərinin modernləşdirilməsi üzrə layihələrin təcili olaraq reallaşdırılmasının zəruriliyindən xəbər verir. Mövcud istehsal müəssisələri yenidən qurulmalı və yeni tikilməli, ən müasir texnologiyalar və inkişafalar tətbiq edilməlidir. Bunun sayəsində uzunmüddətli perspektivdə neft emalı müəssisələri uğurlar əldə edə biləcəklər. Neft emalı müəssisələrinin modernləşdirilməsi üzrə layihə proqramları mütəmadi olaraq davam etdirilməli və ən son layihələrin hazırlanması üçün hazırlıq işləri aparılmalıdır. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi uzunmüddətli perspektivdə neft emalı müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətini artıracaq [9]. Neft emalı sənayesində neft emalı müəssisələrinin yenidən qurulması və modernləşdirilməsinə yönəlmiş investisiya və innovativ yeniləşmə əsasında struktur yenidən qurulması və sənayenin iqtisadi səmərəliliyinin artırılması zəruridir. Bu baxımdan aşağıdakı tədbirlərin görülməsi zəruridir: neft emalının dərinliyinin artırılması; səmərəsiz olan qurğuların neft emalı müəssisələrinin istismarından kənarlaşdırılması; neft emalı və neft kimyası sahəsində məhsulların istehsalında maddi və enerji resurslarının maya dəyərinin azaldılması; yüngül neft məhsullarına artan tələbatın maksimum dərəcədə ödənilməsi üçün bilavasitə istehlak məntəqələrində kiçik və orta ölçülü neft emalı müəssisələrinin tikintisi. İnvestisiya və innovasiya layihələrinin həyata keçirilməsi və innovasiyalardan mənfəət əldə etmək və ya digər faydalı effekt əldə etmək məqsədilə praktiki tədbirlərin həyata keçirilməsi çərçivəsində əsas proseslər və qərarlar bunlardır: layihə və proqramların icrası ilə bağlı qərarların qəbul edilməsi; investisiya portfelinin planlaşdırılması; icra prosesinin və portfelin səmərəliliyinin, ayrı-ayrı proqram və layihələrin monitorinqi [10, s.191].

Azərbaycanda yerləşən neft emalı müəssisələri neft emalının dərinliyinə görə qabaqcıl ölkələrdən xeyli geridə qalmamaq üçün əsas istehsal fondlarının yeni texnoloji əsaslarla yenilənməsi strategiyalarını təmin etməlidirlər. Neft emalının dərinliyinin lazımi səviyyəsinə çatmaq üçün istehsalata təkrar neft emalı üçün yeni qurğular daxil etmək lazımdır. Neft emalı sənayesinin inkişafında qeyd olunan proseslər vəziyyəti sabitləşdirmək üçün aktiv fəaliyyətləri nəzərdə tutur. İlk növbədə, neft-kimya müəssisələrinin fəaliyyətində keyfiyyət parametrlərinə görə xaricdən gətirilən analoqlarından heç də geri qalmayan yerli texnologiyalardan istifadəni təmin etmək lazımdır. Tədqiqatçıların fikrincə, neft emalı sahəsində innovativ texnologiyaların marketinqinin inkişaf etdirilməmiş sistemi müasir ekoloji tələblər kontekstində bu sektorun davamlı inkişafı üçün maneəyə çevrilir. Neft emalı

sənayesində korporasiyaların iştirakının və payının artırılması vacib amillərdən biridir. Mövcud iqtisadi şəraitdə yerli neft emalı korporasiyalarının idxalı əvəzləmə istiqamətində hərəkət vektoru bütövlükdə sənayenin inkişafında düzgün addımlardan biri ola bilər. Bu prosesin əsas məqsədi neft emalı sənayesinin elmi-texniki bazasının gücləndirilməsidir. Yeni artım nöqtələri yaratmaq və ölkənin neft qiymətlərindəki dalğalanmalardan asılılığını minimuma endirmək üçün xam neftin maksimum həcmələrini emal etmək və daha yüksək əlavə dəyərə malik məhsullar əldə etmək lazımdır. Xammal yönümlülüyündən xam neftin dərin emalına keçid və innovativ sıçrayışın təmin edilməsi Azərbaycanın neft emalı sənayesində fəaliyyət göstərən korporativ strukturların əsas vəzifəsi olmalıdır [11, s.44]. Hesab edirik ki, neft emalı sənayesində korporativ strukturların səmərəli fəaliyyətinə təsir edən əsas müsbət amillər aşağıdakılardır:

- ⇒ istehsal fondlarının yüksək dərəcədə modernləşdirilməsi;
- ⇒ neft emalı sahəsində investisiya layihələrinin yüksək səviyyədə stimullaşdırılması;
- ⇒ neft xammalının dərin emalı əsasında yüksək keyfiyyətli neft məhsullarının istehsalının artırılmasını stimullaşdıran balanslaşdırılmış vergi rejiminin olması;
- ⇒ neft emalının dərinliyinin artırılması üçün mövcud mexanizmlərin olması;
- ⇒ neft emalı proseslərinin inkişafına yönəlmiş fəaliyyətdə dövlətin iştirak payının artırılması;
- ⇒ elmi tədqiqat institutları ilə qarşılıqlı əlaqənin səmərəli təşkili.

Təhlil göstərir ki, neft emalının korporativ idarəetmə formalarının fəaliyyətinin nəticələri neft və neft məhsullarının emalı və satışının həcmi baxımından müsbət istehsal və iqtisadi dinamika malikdir. Bütün yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq qeyd etmək olar ki, neft emalı sənayesi iqtisadi sabitliyi təmin etmək üçün antiböhran idarəetmə aspektlərindən istifadə etməlidir. Antiböhran idarəetməsi böhranlar zamanı aktuallaşır. Şirkətin müflisləşməsinə səbəb olmayan rejimlərdə iş proseslərinin həyata keçirilməsinə zamanət verməyə borcludur. Tədqiqatçılar neft emalı və neft kimyasında innovativ texnologiyaların yaradılması üçün ən vacib üç amili - avadanlıqların, katalizatorların modifikasiyası və xammalın keyfiyyətinin dəyişməsinə müəyyən edirlər. Neft emalı sənayesinin işinin yaxşılaşdırılması mineral-xammal bazası sahəsində fəaliyyətin intensivləşdirilməsi problemi ilə əlaqələndirilməlidir: neft emalı sənayesinin özündə ümumi xərclərin azaldılmasını, nəzərdən keçirilən vəziyyətdə risk ehtimalının azaldılmasını, resurs ehtiyatlarının yenilənməsini və qabaqcıl texnologiyaların tətbiqini və neft məhsulları bazarlarının genişləndirilməsini nəzərdə tutan modernləşdirmə proseslərinin stimullaşdırılması. Bu sahədə müəssisələrin innovativ fəaliyyətini stimullaşdırmaq, işçilərin həvəsləndirmə sistemini təkmilləşdirmək lazımdır. Neft emalı müəssisələrinin innovativ inkişafı problemlərinin həlli innovasiya siyasətinin səmərəliliyinin artırılması üçün tədbirlərin işlənib hazırlanmasını tələb edir. Prinsipcə, müəssisələr innovativ layihələri uğurla həyata keçirmək üçün iki alternativdən istifadə edə bilərlər: müəssisələr özləri innovativ texniki baza hazırlamalı və nəticələri bazarda həyata keçirməlidirlər və əməkdaşlıq strategiyası çərçivəsində müəssisələr şirkətlərlə əməkdaşlıq etməlidirlər.

Nəticə

Nəticə etibarilə neft emalı istehsalının inkişaf istiqamətlərinin seçilməsi neft məhsulları bazarının təhlili və proqnozlaşdırılmasına, istehsal güclərinin potensialına və onların genişləndirilməsi imkanlarına, neft emalının texnoloji strukturuna və investisiya ehtiyacına əsaslanmalıdır. Bunlarla bərabər, Azərbaycanda neft emalı sənayesinin inkişafı üçün onun genişləndirilməsi və ixrac potensialının artırılması nəzərə alınmaqla balanslaşdırılmış dövlət

siyasəti həyata keçirilməlidir. Qeyd edək ki, emal sənayesinin rəqabətə davamlı, innovativ və davamlı inkişafı ona təsir edən təsir edən risk amillərinin düzgün qiymətləndirilməsindən asılıdır. Bütün bunlar ölkədə emal sənaye müəssisələrinin innovativ, rəqabətqabiliyyətli davamlı inkişafının qiymətləndirilməsinin və səmərəli idarə olunmasının təxirəsalınmaz vəzifələrdən biri olduğunu göstərir [12]. Emal sənayesi üçün xüsusi problemlər və perspektivlər əmək məhsuldarlığının artırılmasına, robotların və süni intellekt sistemlərinin tətbiqinə, tullantısız texnologiyalardan istifadəyə töhfə verən rəqəmsallaşma ilə bağlıdır. Emal sənayesinin rəqəmsallaşması bütün iqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyasının mühərrikinə çevrilir. Rəqəmsallaşma prosesinin mahiyyəti İKT sənayesinin biznes proseslərinə nüfuz etməsi prosesidir.

Ədəbiyyat

1. Ашихин, В.С. Исследование факторов, влияющих на финансовую устойчивость нефтеперерабатывающей промышленности и способы управления предприятием. Вестник университета, – 2017. № 12, – с.72-78.
2. Кособуцкий, Б.Е. Механизм государственного регулирования и саморегулирования нефтеперерабатывающих корпоративных структур / Б.Е. Кособуцкий // Транспортное дело России. – 2016. № 3, – с. 6-8.
3. Məmmədov R.F. Neft emalı məhsullarının qiymətinin formalaşma mexanizmi. Journal of Baku Engineering University - economics and administration 2018, Volume 2, Number 1 p. 34-38.
4. Махкамова, С.Г. Учет затрат и методы определения себестоимости продукции на нефтеперерабатывающих предприятиях / С. Г. Махкамова // Вестник экономики и менеджмента. – 2021. № 2, – с. 54-58
5. Жилкина, А.Н. Управление финансами : современность и перспективы / А. Н. Жилкина // Вестник университета (Государственный университет управления). - 2016. № 6, – с. 116.
6. Погодина, Т.В. Финансовый менеджмент : учебник и практикум для СПО / Т. В. Погодина. - М. : Юрайт, 2015. - 351 с.
7. SOCAR. Hesabat – 2020. <https://socar.az/socar/assets/documents/az/socar-annual-reports/illik-hesabat-2020.pdf>
8. Əliyev, Ş.T. Azərbaycanın qeyri-neft sənayesinin və ixrac potensialının diversifikasiyalaşdırılması məsələləri. “İqtisadi təhlükəsizlik: mövcud vəziyyət və perspektivlər”. mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Sumqayıt Dövlət Universiteti, 08-09 iyul 2020, – s.59-68.
9. Садыков, А.Ф. Стабилизация работы мультифазных насосных станций с применением устройства смешения газожидкостных смесей / Садыков А.Ф., Гарипов Д.А., Кондратьев А.С., Нонява С.А.// Территория «НЕФТЕГАЗ». - 2017(12), –с. 66-71.
10. Солопова, Н.А. Анализ процессов формирования и реализации инвестиционно-строительных мегапроектов в нефтеперерабатывающей промышленности. Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2019. № 12-2, – с. 189-195.
11. Кособуцкий, Б.Е. Трансформация нефтеперерабатывающих корпоративных форм хозяйствования, динамика их развития / Б.Е. Кособуцкий // Вестник Национального Института Бизнеса. – 2017. № 28. – с. 38-46.
12. Süleymanov, Q.S. Azərbaycanın emal sənayesi müəssisələrində yaranan risklərin rəşional idarə edilməsi metodları / Q.S. Süleymanov, S.V. İbrahimova // Azərbaycan Mühəndislik Akademiyasının xəbərləri. – 2021. – cild. 13. № 1, – s. 103-109.

Гулendam Шахиддин кызы Исмаилова
докторант Азербайджанского Государственного Экономического
Университета

E-mail: ismayilovagulendam@gmail.com

Методологические вопросы оценки процессов ускорения развития
нефтеперерабатывающей промышленности

Резюме

Целью исследования является рассмотрение методологических вопросов оценки процессов ускорения развития нефтеперерабатывающей промышленности. С этой целью анализированы различные, в том числе внутренние и внешние факторы, влияющие на развитие нефтеперерабатывающей промышленности. Рассмотрены факторы цен и другие факторы процессов переработки. Отмечена важность объективного анализа финансового состояния и подготовки финансовых отчётов в нефтеперерабатывающих предприятиях. Рассмотрены проблемы формирования финансовых ресурсов и их управление с целью ускорения развития в нефтеперерабатывающих предприятиях. Анализированы основные показатели по Socar нефтепереработке. Даны материалы по оценке уровня корпоративной структуры в нефтеперерабатывающей промышленности. Подготовлен ряд предложений и определены методологические подходы к ускорению развития нефтеперерабатывающей промышленности на основе инновативных подходов. Методология исследования рассматривает использование группы методологических методов, в том числе метода анализа, синтеза, сравнения и обобщения. Кроме того, были использованы научно-практические подходы учёных исследователей к проблемам ускорения развития нефтеперерабатывающей промышленности. Практическая значимость исследования, в первую очередь, объясняется использованием полученных научно-практических результатов в подготовке и реализации целевых программ и комплексных мероприятий по интенсификации развития нефтеперерабатывающей промышленности. Результаты исследования отражают обоснованные научно-практические результаты по ускорению инновативного развития нефтеперерабатывающей промышленности и повышению эффективности её деятельности. Оригинальность исследования и научная новизна обоснована научными доводами относительно рассмотрения объективных реалий в сфере нефтеперерабатывающей промышленности. Основная научная новизна заключается в подготовке объективных подходов и взглядов, а так же в необходимости интенсификации процессов ускорения развития нефтеперерабатывающей промышленности в стране. Определены более продуктивные направления развития и методологические подходы к ускорению развития нефтеперерабатывающей промышленности, даны соответствующие рекомендации и предложения.

Ключевые слова: нефтеперерабатывающая промышленность, оценка, методологические подходы, проблемы нефтеперерабатывающей промышленности, процессы развития нефтеперерабатывающей промышленности, актуальные вопросы развития нефтеперерабатывающей промышленности.

Gulandam Shahiddin Ismayilova

doctoral student of Azerbaijan State University of Economics

E-mail: ismayilovagulendam@gmail.com

Methodological issues of evaluating the processes of accelerating the development of the oil refining industry

Summary

The purpose of the research is to consider methodological issues of assessing the processes of accelerating the development of the oil refining industry. For this purpose, various, including internal and external factors affecting the development of the oil refining industry are analyzed. Price factors and other factors of processing processes are considered. The importance of an objective analysis of the financial condition and the preparation of financial statements in oil refineries was noted. The problems of the formation of financial resources and their management are considered in order to accelerate development in oil refineries. The main indicators of Socar oil refining are analyzed. Materials on assessment of the level of corporate structure in the oil refining industry are given. A number of proposals and methodological approaches are identified to accelerate the development of the oil refining industry on the basis of innovative approaches. Research methodology considers the use of a group of methodological methods, including the method of analysis, synthesis, comparison and generalization. In addition, scientific and practical approaches of researchers to the problems of accelerating the development of the oil refining industry are used. Research results reflect reasonable scientific and practical results to accelerate the innovative development of the oil refining industry and increase the efficiency of its activities. Originality and scientific novelty of the research are justified by scientific arguments regarding the consideration of objective realities in the field of the oil refining industry. The main scientific novelty lies in the preparation of objective approaches and views, as well as in the need to intensify the processes of accelerating the development of the oil refining industry in the country. More productive directions of development and methodological approaches to accelerating the development of the oil refining industry have been identified, appropriate recommendations and proposals are given in the end of the article.

Key words: oil refining industry, assessment, methodological approaches, problems of oil refining industry, processes of oil refining industry development, actual issues of oil refining industry development.

Elmi redaktor: i.e.d., dos. Y.Məmmədov

Daxil olub: 19.01.2023.

Çapa qəbul olunub: 30.01.2023.